

ЉУДСКИ КАПИТАЛ У 21. ВЕКУ – ДА ЛИ ЈЕ УТИЦАЈ СТАРЕЊА СТАНОВНИШТВА ПРЕЦЕЊЕН?

ВЛАДИМИР НИКИТОВИЋ*

С а ж е т а к. – Очекивани будући економски притисак услед старења становништва у великој мери зависи од перспективе и узетих показатеља. Уместо грубе претпоставке да су сви старији од 65 година економски терет за друштво, која тиме занемарује тренд пораста очекиваног животног века, бољег здравља и образовног нивоа становништва, а да сви млађи од те границе подједнако доприносе економији земље, размотрили смо показатеље који узимају у обзир стварно учешће у радној снази показујући да велики део пораста зависности од којег се страхује у наредним деценијама уопште не мора да се оствари. Оптимистични сценарио дугорочног достизања актуелног шведског обрасца активности становништва сугерише да може доћи и до смањења демографског оптерећења зависности, потпуно супротно раширеној бојазни од старења становништва, чак и у државама демографског профила Србије. Актуелне глобалне кризе упозоравају да очекивани тренд развоја људског капитала у 21. веку може наићи на бројна ограничења. Само што је закорачила у групу земаља са веома високим људским развојем, Србија је из ње испала под утицајем пандемије, док се јаз између јединог метрополитанског подручја и остатка државе, нарочито у погледу образовне и економске димензије људског развоја, додатно продубио. Тиме је потреба за јавним политикама које експлицитно уважавају овај изазов још израженија.

Кључне речи: индекс људског развоја, коефицијент зависности радне снаге, старење становништва, Србија, људски капитал

* Институт друштвених наука – Центар за демографска истраживања, Београд, имејл: vnikitovic@idn.org.rs

1. УВОД

Иако је прошло више од двеста година откако се појавио есеј англиканског свештеника Томаса Малтуса (Thomas Maltus) о чврстим границама раста човечанства услед ограничених ресурса планете, индукован појавом индустријске револуције, овај концепт утицао је на изградњу једног од најжилавијих наратива о демографском фактору. Са тзв. популационом експлозијом, нарочито интензивираном од средине 20. века – како се демографска транзиција ширила планетом, Малтусова теорија се појавила у новом издању, као неомалтузијанство, додатно учвршћујући наратив о страху од пренасељености. Из демографског угла, акценат овог гледишта на међусобну повезаност становништва, економског раста и ресурса је на броју становника *per se*. То се може разумети када се зна да је глобална популација данас већа осам пута него у Малтусово време, односно дупло већа него пре само пола века. Ипак, чињеница је да се стопа раста човечанства континуирано смањује већ 60 година, што наговештава скорије смањење апсолутног пораста, па и његово заустављање у другој половини 21. века [15].

С друге стране, познато је да на потрошњу природних ресурса утиче и степен потрошње по становнику, ефикасност производње и продуктивност екосистема, тј. да се тзв. еколошки отисак (потрошња ресурса), који прави сваки становник планете, изразито разликује од земље до земље, од региона до региона – па тако, према овом концепту, становник Северне Америке врши у просеку осам пута већи притисак на природне ресурсе од становника Централне Африке. Штавише, укупан еколошки отисак човечанства у 2019. години процењен је на 1,75 планета Земљи, што значи да су потребе човечанства биле 1,75 пута веће од онога што су обновили екосистеми планете [16]. Другим речима, најнеразвијеније државе „притискају планету” бројем становника, а најразвијеније потрошњом по становнику.

Упркос забринутости због последица пренасељености, пораст броја становника на националном нивоу махом се и даље сматра пожељном будућношћу с обзиром на дубоко укорењено мерење снаге и одрживости земље спрам њених суседа. Ипак, узимање тренутне или историјски максималне популационе величине земље као норме прилично је произвољно, док сам раст становништва по дефиницији не може бити бесконачан [4]. С друге стране, велика смањења становништва на некој територији не могу бити занемарена због озбиљних друштвених изазова које узрокују [3]. На почетку треће деценије 21. века већ се готово половина држава чланица ЕУ, пре свега на истоку континента, суочава са смањењем своје популације, за које Уједињене нације предвиђају да ће у појединим земљама износити најмање 20 одсто до средине века, што тај регион чини депопулационо најугроженијим у глобалним размерама [15].

Иако депопулација још увек није захватила цео континент, процес старења становништва, дефинисан конвенционалним демографским

показатељима, несумњиво јесте, изазивајући забринутост у све већем броју држава, јер већи удео старијих доводи до повећања јавних расхода, посебно у погледу здравствене заштите и пензија, доводећи у питање одрживост социјалних програма. Стога не чуди да су прогнозе о готово удвостручавању удела старијих од 65 година у наредне четири деценије у многим деловима Европе подстакле сугерисање политика које стимулишу или пораст имиграције или стопа рађања како би се предупредиле негативне економске последице овог демографског процеса. Но, такво полазиште може се довести у питање по два основа. Прво, претпоставка да сви старији од 65 година представљају економски терет за друштво грубо занемарује тренд пораста очекиваног животног века, бољег здравља и образовног нивоа становништва који карактерише развијени део човечанства последњих деценија. Тиме се занемарује и пораст стопа учешћа у радној снази, као резултат ових остварених цивилизацијских помака. Друго, познато је да ни проимиграционе, ни пронаталитетне политике не могу имати већи утицај на промене у радној снази од промена у стопама активности и побољшању образовног нивоа.

2. КАКО МЕРИТИ ДЕМОГРАФСКО СТАРЕЊЕ?

Увођење концепта проспективне (биометријске) наспрам уобичајене ретроспективне (хронолошке) старости у демографске анализе показало је да су, у погледу животног доба, четрдесете нове тридесете, односно седамдесете нове шездесете [12]. Иако је примена овог концепта на примеру Србије показала да је полно-старосна структура становништва и даље кључна детерминанта његовог економског оптерећења [1], недавни трендови учешћа у радној снази [2] сугеришу да овај фактор треба узети озбиљно у обзир приликом пројектовања будуће радне снаге.

С обзиром на то да подаци показују да образованије становништво у већем проценту учествује и дуже остаје активно на тржишту рада, и да ће будуће кохорте највероватније бити образованије од данашњих, може се очекивати да ће старији радници у наредним деценијама бити економски активнији него што је то случај данас. Стога је више него упутно да се за мерење ефеката старења становништва користи прецизнији показатељ од коефицијента старосне зависности (КСЗ), тј. односа збира старијих од 65 година и млађих од 15 година према особама у радном добу (15–64), који стриктно одражава старосну структуру становништва.

Уместо грубе претпоставке да се продуктивни живот свих људи завршава са 65 година, односно да сви млађи од те дубоко укорењене границе учествују на тржишту рада по истим стопама, размотрили смо коефицијент зависности радне снаге (КЗРС), који узима у обзир стварно учешће

у радној снази указујући на то да велики део пораста зависности од којег се страхује уопште не мора да се оствари. Овај показатељ ставља у однос све економски неактивне наспрам свих активних становника без обзира на њихову старост. На тај начин уважава се чињеница да значајан удео становништва старости од 15 до 64 године није у радној снази (студенти, домаћице, превремено пензионисање), а да је део старијих од 65 година још увек активан. Такође, осим економске оправданости, мерење овим индикатором шаље поруку да је активност веома пожељна и у старијем добу у складу са препознатим позитивним утицајем у виду благостања и повезаности са заједницом [3, 4, 5].

Ако пођемо од претпоставке да је, сходно концепту људског капитала као мери економске вредности професионалних вештина појединца, укупна продуктивност становништва у високој корелацији са образовном структуром, барем у економски најразвијенијим земљама, неповољни фискални ефекти смањења радне снаге могли би се надокнадити и порастом продуктивности. Стога смо у овом раду користили и коефицијент зависности радне снаге пондерисан продуктивношћу (КЗРСП), који апроксимира разлике у продуктивности кроз разлике у платама које су повезане са различитим нивоима образовања појединаца [5]. На тај начин уважава се чињеница да не доприносе сви у радној снази подједнако економији земље. За разлику од КЗРС, који у однос ставља сву неактивну наспрам активне популације, КЗРСП различито вреднује допринос различитих образовних нивоа активног становништва тако што их пондерише.

Користили смо образовно-специфичне пондере продуктивности израчунате помоћу микросимулационог модела на основу статистике о приходима и условима живота активне популације у чланицама ЕУ 2004–2017. године [5]. Пондер 1 постављен је за средње образовање, 1,66 за високо, а 0,62 за ниско, што значи да је високообразована особа у просеку за 66% продуктивнија од особе са завршеном средњом школом, од које је пак нискообразована особа мање продуктивна за 34%. Овим пондерима помножено је активно становништво Србије одговарајућег нивоа образовања у именуоцу коефицијента, који је, потом, нормализован на ниво коефицијента за ЕУ из 2019. године.¹ То значи да коефицијент већи од 1 указује да је, имајући у виду продуктивност радника, терет зависних људи већи у односу на просечан терет у ЕУ у 2019. години и обрнуто. Резултати за Србију коментарисани су у светлу постојећих налаза за ЕУ [5] и суседне државе [4].

Треба напоменути одређена ограничења приликом тумачења овако дефинисаног показатеља. Константност пондера током времена имплицира да неће бити крупних промена у трендовима преквалификованости,

1 Подаци о активности становништва Србије и земаља ЕУ према полу, старости и образовном нивоу добијени су из редовне Анкете о радној снази, доступне у бази Евростата [2].

односно недовољне квалификованости радника. Такође, овај коефицијент подразумева да је пораст продуктивности искључиво резултат побољшања образовне структуре, док се технолошки и институционални напредак узима као константа, што је у складу са уобичајеним гледиштем да се демографски модели баве променама у људском капиталу из угла понуде рада, док се моделирањем потражње за радном снагом и тржиштем рада баве економски модели [5].

3. БУДУЋНОСТ ДЕМОГРАФСКОГ СТАРЕЊА

Према конвенционалним индикаторима старења становништва, Стари континент је и демографски најстарији од свих са очекиваним наставком тренда [15]. Србија није на самом врху листе демографски најстаријих земаља Европе због компаративно ниске дуговечности становништва на коју утичу ниско очекивано трајање живота у старијим узрасним групама, високе стопе морталитета релативно млађих људи, мања побољшања очекиваног трајања живота код жена него код мушкараца, као и висок предвид и превентабилни морталитет [8].

Кроз укључивање фактора активности, односно продуктивности, на примеру Србије приказали смо да процес демографског старења у наредним деценијама може имати сасвим другачију интерпретацију у контексту очекиваних промена људског капитала у домену образовног нивоа и економске активности становништва. За основу прорачуна узет је *основни сценарио* пројекција становништва Србије према полу и старости из актуелног *Националног извештаја о људском развоју* [8], који се може оценити као умерено оптимистичан, јер предвиђа благ пораст фертилитета и стопа доживљења, постепену трансформацију миграционог профила земље ка нето имиграцији након 2035. и ублажавање изражених разлика између области и региона Србије у билансу унутрашњих миграција.

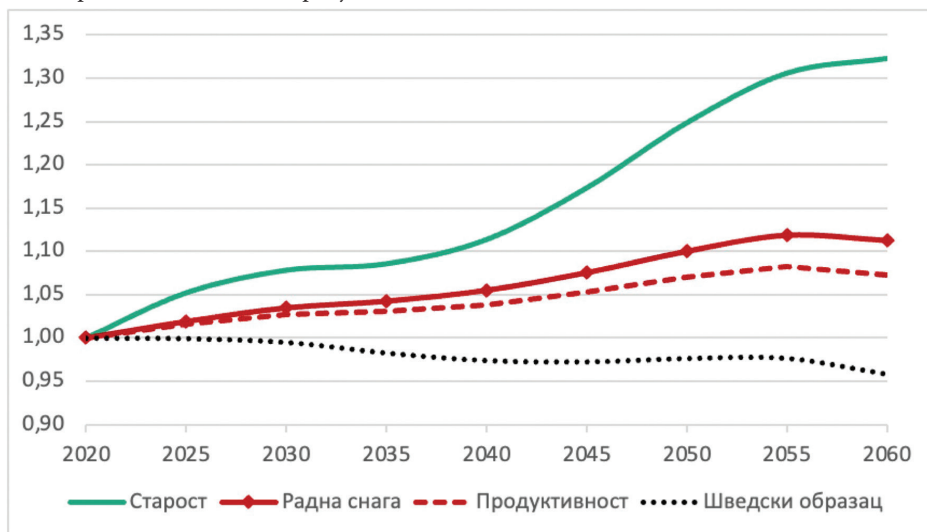
У овом раду претпостављено је, у основном сценарију, да ће се будуће стопе активности становништва Србије према полу и старости постепено приближавати просеку ЕУ-27 за 2019. док га коначно не достигну 2060. године. Таква побољшања значила би смањење зависности у поређењу са данашњом ситуацијом, супротно од преовлађујућих очекивања да ће старење становништва временом доносити све већи притисак на привреду. Укључивање фактора повећања продуктивности кроз побољшање образовног састава становништва (КЗРСИ) доноси даље смањење пројектованог оптерећења. У тзв. шведском сценарију, у ком су за прорачун овог показатеља за циљне вредности у 2060. постављене актуелне стопе активности шведске популације, може се видети како би изгледала демографска зависност када би се Србија полако приближавала највишим стопама

учешћа мушкараца и жена које се данас бележе у Европској унији. Чак и ако ти нивои остану недостижни, сврха овог сценарија је да покаже моћ подстицања активности радне снаге као стратегије за избегавање привредног пада узрокованог старењем.

Конечно, треба имати у виду да, иако Анкета о радној снази, чији су резултати коришћени као улазни подаци у приказаним пројекцијама, полази од веома широке дефиниције радника, она још увек не обухвата послове које многе жене обављају као мајке, старатељице и неговатељице, а који су од велике вредности за друштво [4]. То указује да предвиђени пораст активности, пре свега код женске популације, већ имају утемељење у реалности.

Графикон 1 представља прогнозе три индикатора демографског старења у периоду од 2020. до 2060. године према основном сценарију демографског развоја и стопа активности – КСЗ, КЗРС и КЗРСП. Последњи индикатор приказан је и у тзв. шведском сценарију. Сви показатељи су стандардизовани на почетних 1,0 у 2020. због лакшег поређења трендова током времена.

Графикон 1. Коефицијенти зависности (старосне, радне снаге, радне снаге пондерисан продуктивношћу – основни и шведски сценарио) као предиктори економског оптерећења услед старења становништва Србије, 2020–2060.

Извор: Прорачуни аутора на основу [2, 5, 8: 71].

Традиционални коефицијент старосне зависности показује најдраматичнији пораст, који прелази 30% до 2060. Пораст показује и два убрзања изазвана приливом бејбибумера у популацији старијој од 65 година, а потом комбинацијом њиховог еха, тј. приливом њихових потомака у ову групу и порастом броја млађих од 15 година услед пораста рађања. С друге стране, КЗРС показује далеко мањи пораст, који достиже највише 12% средином

века, захваљујући претпостављеном порасту активности код млађих лица, жена и старијих радника, али и растућем уделу образованијих, који, по дефиницији, такође одражава и веће стопе активности, чиме се повећава укупно учешће у радној снази. Ако томе додамо фактор продуктивности, овај коефицијент зависности, чак и према основном сценарију, који подразумева веома спор напредак у складу са досадашњим трендовима у образовању и економској активности, порастао би за свега 7% до 2060. године.

Слични закључци важе за европске државе иако је реч о различитим пројекцијама демографских индикатора у основи прогнозираних коефицијената. Пораст КСЗ за просек ЕУ достигао би чак 62% до 2060. године, док би се код неких држава удвостручио у односу на садашњи ниво. Друга два коефицијента показују далеко мањи пораст економског оптерећења старијег становништва супротно популарном наративу о предстојећој економској пропасти. Већ узимање у обзир стварне стопе активности радне снаге смањује повећање терета оних који не раде на раднике – у просеку 20% у истом периоду, а када се укључи и утицај продуктивности, пораст износи свега 10% [5]. Од суседних земаља, нешто виши пораст (око 30%) предвиђен је у Бугарској и Хрватској, према истој методологији [4].

Према тзв. шведском сценарију (КЗРСП), који из данашњег угла изгледа тешко остварив за многе државе, а нарочито за Србију, дошло би чак до смањења демографског оптерећења зависности. Пораст учешћа, пре свега, жена на тржишту рада, као и померање старосне границе за пензију према актуелним нивоима у Шведској, смањило би економско оптерећење у просеку за 10% на нивоу ЕУ, а у појединим државама и до 20% [5]. У Србији би смањење овог коефицијента било око 5% (графикон 1), а у суседним државама око 20%, осим у Словенији, где би остало на актуелном нивоу [4].

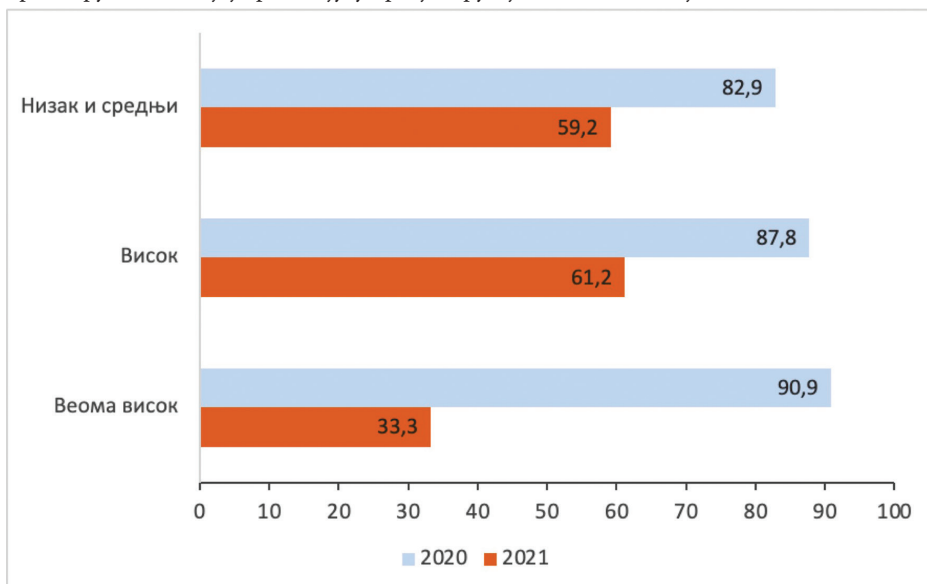
4. ИНДЕКС ЉУДСКОГ РАЗВОЈА

Актуелне глобалне кризе, попут финансијске, климатске, пандемије ковида 19, али и претећих попут кризе хране и пијаће воде, сугеришу да очекивани тренд развоја људског капитала у 21. веку ипак није изванредан, чак и у најразвијенијим деловима света. Најновији редовни *Извештај о људском развоју* широм планете у издању УНДП истиче да је, упркос невероватном глобалном напретку у погледу конвенционалних мерила благостања, осећај несигурности у порасту скоро свуда, што је тренд који знатно претходи пандемији ковида 19 и пратећем заокрету у глобалном људском развоју [14]. Стога у овом одељку указујемо на ограничења и могућности за развој људског капитала у наредним деценијама на примеру Србије, користећи индекс људског развоја (HDI – *Human Development Index*), као универзални композитни показатељ кључних димензија развоја становништва – општег напретка у образовању, здрављу и животном стандарду.

Управо је пораст смртности становништва изазван пандемијом ковида 19 утицао да се вредности HDI, након три деценије готово линеарног пораста, смање глобално – са 0,739 у 2019. на 0,732 у 2021. години. Нажалост, ово смањење највећим делом генерисано је смањењем у најсиромашнијим деловима човечанства. Иако су демографски старија друштва била посебно погођена у првој години пандемије, пре него што су вакцине против ковида 19 ушле у употребу, највећи разлог овакве просторне дистрибуције смањења HDI односи се на изразито неједнаку доступност вакцина, односно на њихову прихваћеност код становништва. Само у 2021. програми вакцинације против ковида 19 спречили су глобално скоро 20 милиона смртних случајева од пандемије, чиме је очекивани број умрлих од ковида 19 у свету смањен за 63%. У земљама са ниским приходима могло се спречити додатних 45% смрти да је свака земља испунила циљ покривености вакцинацијом од 20% у 2021. [17].

Чак 90 процената земаља забележило је пад вредности HDI у 2020. или 2021. години. Током 2021. године дошло је до извесног опоравка на глобалном нивоу, али је био делимичан и неуједначен – већина земаља у групи веома високог HDI доживела је побољшања, док је већина земаља у три остале групе HDI (ниски, средњи и високи) забележила наставак пада у 2022. години (графикон 2).

Графикон 2. Процент држава у којима је дошло до пада индекса хуманог развоја (HDI) према групи HDI којој припадају, у првој и другој години пандемије ковида 19

Извор: репродуковано из [14: 12]

Иако је 2016. године, тек достигавши праг (HDI = 0,800), ушла у групу веома високог људског развоја, Србија је такође у групи земаља које су претрпеле пад HDI у односу на 2019. годину (0,811), што ју је 2021. вратило у групу високог људског развоја (0,794).² Међутим, *Национални извештај о људском развоју* указао је на то да не само да Србија заостаје за већином европских земаља, укључујући своје суседе, међу којима су само Босна и Херцеговина, Албанија и Северна Македонија биле рангиране ниже од ње, већ и да је ниво људског развоја у највећем делу земље у равни са јужно-америчким, блискоисточним или северноафричким државама [8]. Тиме је показано да су толико истицани изазови демографског развоја Србије, типично оличени у страху од демографског изумирања и старења нације, заправо много више питања неравномерног социоекономског развоја државе, који, по принципу позитивне повратне спреге, генерише све дубље демографске разлике између области и региона [6].

Вредности из поменутог извештаја смо ажурирали полазећи од методологије коришћене у *Поднационалној бази података о људском развоју* за 1.625 региона у 161 земљи у периоду од 1990. до 2017. године [13], како би се осветлиле промене изазване пандемијом ковида 19. Табела 1 приказује HDI у 2021. години по регионима и областима Србије, укључујући и три индекса који сразмерно доприносе укупној вредности HDI – индекс очекиваног трајања живота, индекс образовања и индекс бруто националног дохотка (БНД). Група *веома високог људског развоја* (изнад 0,800) у контексту глобалне класификације HDI, обухвата само две области, чији су центри Београд и Нови Сад, али у којима, према првим резултатима Пописа 2022, живи чак трећина становништва Србије [11]. Остале 23 области, које припадају групи *високог људског развоја* (0,800–0,700), расподелили смо у три терцила, по аналогiji са глобалним групама HDI [14]. *Горњи терцил* обухвата шест области чија су седишта остали највећи градови у земљи, од којих је само једна у региону Јужне и Источне Србије. *Средњи терцил* обухвата 11 области чија су седишта регионални центри средње величине широм земље. *Доњи терцил* чини шест области са традицијом исељавања, од којих само једна није у региону Јужне и Источне Србије.

Табела 1 такође показује да у многим областима у земљи постоји значајан несклад између три основне димензије људског развоја, јасно сугеришући која су ограничења општег развоја. Тако се Златиборска област, упркос највишем индексу очекиваног трајања живота у земљи, налази тек у средњем терцилу високог људског развоја, а Браничевска у доњем и поред релативно високог

2 Извештај о људском развоју показује HDI од 0,802 за 2021, јер су УН за државе за које нису имале податак о очекиваном трајању живота за 2021. узеле најсвежији доступан податак, што је у случају Србије била 2020. [14]. На тај начин, HDI је виши од вредности у овом раду, израчунате на основу очекиваног трајања живота при рођењу за 2021. годину, које је опало за једну и по годину у односу на 2020. [10].

индекса БНД, јер је одликује далеко најнижи индекс образовања у земљи. С друге стране, области два највећа града, а нарочито Београдска, одскачу у нивоу HDI пре свега због изразите диспропорције у индексу образовања, односно БНД у односу на остале, иако су и према индексу животног века у самом врху.

У контексту глобалне класификације земаља према вредностима HDI за 2021. годину, једино би Београдска, односно Јужнобачка област биле на нивоу развоја појединих држава чланица ЕУ – Португала, односно Румуније. HDI свих осталих области у Србији далеко је од нивоа развоја типичног за највећи део европског континента, при чему су најразвијеније области на нивоу развоја Босне и Херцеговине, односно Северне Македоније (табела 1). У поређењу са 2019. годином, евидентно је да је пандемија ковида 19 још више удаљила слабије развијена подручја земље не само од најразвијенијих европских земаља већ и од појединих суседних, као што су Албанија и Црна Гора, које деле сличне социоекономске изазове са Србијом. Овај налаз сугерише пораст вероватноће да ће се препозната демографска диференцијација на поднационалном нивоу продубљивати имајући у виду дубоко укоренење механизме који је покрећу [7].

Табела 1. Региони и области Србије ранжирани према Индексу људског развоја у контексту светске ранг-листе УНДП за 2021.

Територија	Индекс очекиваног трајања живота	Индекс образовања	Индекс БНД	Индекс људског развоја	Место на светској листи	Упоредива земља
Република Србија	0,811	0,779	0,794	0,794	70	Бугарска
Београдски регион	0,828	0,899	0,875	0,867	38	Португал
Регион Војводине	0,807	0,777	0,787	0,790	70	Барбадос
Р. Шумадије и З. Србије	0,812	0,727	0,732	0,756	86	Мексико
Р. Јужне и Ист. Србије	0,797	0,720	0,729	0,748	90	Малдиви
Веома висок људски развој						
Београдска област	0,828	0,899	0,875	0,867	38	Португал
Јужнобачка област	0,821	0,826	0,812	0,820	53	Румунија
Висок људски р. – јорњи њ.						
Сремска област	0,813	0,754	0,800	0,789	70	Барбадос
Шумадијска област	0,819	0,775	0,752	0,782	73	Шри Ланка

Нишавска област	0,807	0,792	0,743	0,780	74	Босна и Херцег.
Моравичка област	0,822	0,750	0,766	0,779	74	Босна и Херцег.
Севернобачка област	0,794	0,769	0,771	0,778	75	Босна и Херцег.
Јужнобанатска област	0,801	0,753	0,780	0,777	75	Босна и Херцег.
Висок људски р. – средњи њ.						
Средњобанатска област	0,797	0,755	0,756	0,769	78	С. Македонија
Западнобачка област	0,807	0,756	0,743	0,768	79	Кина
Златиборска област	0,831	0,728	0,749	0,768	79	Кина
Борска област	0,785	0,685	0,825	0,763	83	Куба
Пиротска област	0,803	0,722	0,754	0,759	85	Јерменија
Севернобанатска област	0,780	0,732	0,750	0,754	87	Бразил
Колубарска област	0,810	0,694	0,752	0,750	89	Колумбија
Расинска област	0,812	0,714	0,723	0,748	90	Малдиви
Рашка област	0,814	0,739	0,686	0,745	91	Алжир
Подунавска област	0,796	0,730	0,701	0,741	95	Еквадор
Мачванска област	0,798	0,706	0,712	0,738	96	Монголија
Висок људски р. – доњи њ.						
Поморавска област	0,789	0,694	0,721	0,734	97	Египат
Браничевска област	0,800	0,645	0,755	0,731	97	Египат
Топличка област	0,797	0,697	0,701	0,730	99	Фици
Пчињска област	0,792	0,716	0,670	0,724	101	Узбекистан
Јабланичка област	0,789	0,701	0,685	0,724	101	Узбекистан
Зајечарска област	0,787	0,688	0,697	0,723	102	Доминиканска Р.

Извор: Први индекс израчунат је на основу скраћених апроксимативних таблица смртности за 2021. [10], други на основу процена у [8] и [14], а трећи на основу података о бруто домаћем производу за регионе и области у 2020. [9] нормализованих према бруто националном дохотку Србије [14].

5. ЗАКЉУЧАК

Широко распрострањена забринутост због очекиваног огромног пораста економског притиска као резултата старења становништва у 21. веку проистиче из истраживања искључиво заснованих на прогнозама старосне структуре становништва, на која типично реферишу креатори јавних политика. Међутим, када се, сходно концепту људског капитала, у обзир узму и очекивана унапређења два кључна обележја било које популације – образовног нивоа и учешћа на тржишту рада, очигледно је да је пораст зависности од старења становништва у великој мери прецењен. Сагледавање демографске перспективе која уважава чињеницу да ће будућа радна снага бити образованија од данашње и да су високообразовани у просеку продуктивнији посебно је важно за популације попут Србије, које су се међу првима у свету суочиле са смањењем и старењем. Осим тога, оптимистичнији сценарији, као што је дугорочно достизање актуелног шведског обрасца активности, сугеришу да може доћи чак и до смањења демографског оптерећења зависности, потпуно супротно раширеној бојазни од старења становништва.

С друге стране, актуелне глобалне кризе упозоравају да очекивани тренд развоја људског капитала у 21. веку може наићи на бројна ограничења и у најразвијенијим деловима света, али су посебно осетљиви региони и државе изван групе веома високог индекса људског развоја. Тако се, под утицајем пандемије, Србија поново удаљила од групе најразвијенијих, а јаз између севера и југа земље се још више продубио. Посебно забрињава удаљавање метрополитанског подручја Београда и Новог Сада од остатка државе, нарочито у погледу образовне и економске димензије људског развоја, чиме се додатно ограничавају фактори који могу да ублаже процес демографског раслојавања Србије на један центар суперконцентрације становништва и његову демографску периферију. Јавне политике које не уважају ову просторну диференцијацију неће бити у стању да успешно одговоре на изазове људског развоја у наредним деценијама.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- [1] Mirjana Devedžić, Jelena Stojilković, *Novo poimanje starosti – prospektivna starost*, Stanovništvo, 2012, L(1), str. 45–68.
- [2] Eurostat Data Browser, *Population and social conditions: Labour market*, <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/explore/all/popul?lang=en&subtheme=labour&display=list&sort=category> 22. 1. 2023.
- [3] Marek Kupiszewski, Dorota Kupiszewska, Vladimir Nikitović, *The Impact of Demographic and Migration Flows on Serbia*, Belgrade: International Organization for Migration - Mission to Serbia, 2012.

- [4] Wolfgang Luc, Nikolas Gejli, *Depopulacija kao politički izazov u kontekstu globalnih demografskih trendova*, Nacionalni izveštaj o ljudskom razvoju – Srbija 2022: Ljudski razvoj kao odgovor na demografske promene, Beograd: UNDP Srbija, 2022, str. 29–51.
- [5] Guillaume Marois, Alain Bélanger, Wolfgang Lutz, *Population aging, migration, and productivity in Europe*, Proceedings of the National Academy of Sciences, 2020, 117(14), pp. 7690–7695.
- [6] Vladimir Nikitović, *Demographic Limits to Sustainable Development of Mountain Regions in Serbia*, Sustainable Development in Mountain Regions: Southeastern Europe, Cham: Springer Science, 2016, pp. 241–251.
- [7] Vladimir Nikitović, *U susret regionalnoj depopulaciji u Srbiji*, Beograd: Institut društvenih nauka, 2019.
- [8] Vladimir Nikitović, *Višeslojna priroda depopulacije u Srbiji – noviji trendovi i izgledi*, Nacionalni izveštaj o ljudskom razvoju – Srbija 2022: Ljudski razvoj kao odgovor na demografske promene, Beograd: UNDP Srbija, 2022, str. 53–72.
- [9] Republički zavod za statistiku Srbije, *Regionalni bruto domaći proizvod, Regioni i oblasti Republike Srbije, 2020*, Radni dokument, br. 119, god. LVIII, RZS: Beograd, 2022.
- [10] Republički zavod za statistiku Srbije, *Očekivano trajanje života živorođenih, prema skraćenim aproksimativnim tablicama mortaliteta*, <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/18050202?languageCode=sr-Latn> 21. 10. 2022.
- [11] Republički zavod za statistiku Srbije, *Prvi rezultati Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova 2022*, <https://publikacije.stat.gov.rs/G2022/Htm/G20221350.html> 1. 2. 2023.
- [12] Warren C. Sanderson, Sergei Scherbov, *Average remaining lifetimes can increase as human populations age*, Nature, 2005, 435(7043), pp. 811–813.
- [13] Jeroen Smits, Iñaki Permanyer, *Data Descriptor: The Subnational Human Development Database*, Scientific Data, 2019, 6, 190038.
- [14] United Nations Development Programme, *Human Development Report 2021/2022, Uncertain times, unsettled lives: Shaping our future in a transforming world*, New York: UNDP, 2022.
- [15] United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division, *World Population Prospects 2022: Summary of Results*, New York: United Nations, 2022.
- [16] Mathis Wackernagel, Bert Beyers, Katharina Rout, *Ecological footprint: managing our biocapacity budget*, Gabriola Island, BC, Canada: New Society Publishers, 2019.
- [17] Oliver J. Watson, Gregory Barnsley, Jaspreet Toor, Alexandra B. Hogan, Peter Winskill, Azra C. Ghani, *Global impact of the first year of COVID-19 vaccination: a mathematical modelling study*, Lancet Infection Diseases, 2022, 22(9), pp. 1293–1302.

Vladimir Nikitović

HUMAN CAPITAL IN THE 21ST CENTURY – IS THE IMPACT OF POPULATION AGEING OVERRATED?

S u m m a r y

The expected future economic pressure of population ageing largely depends on the perspective and the indicators taken. Instead of the rough assumption that everyone older than 65 is an economic burden for society, which thus ignores the trend of increasing life expectancy, better health and educational level of the population, and that everyone younger than that limit contributes equally to the country's economy, we considered indicators that take into account actual participation in the labour force thus showing that much of the increase in dependency feared in the coming decades may not realize at all. The optimistic scenario of long-term reaching the current Swedish pattern of population activity suggests that there may be a reduction in the demographic burden of dependency, completely contrary to the widespread fear of population ageing, even in countries with the demographic profile of Serbia. Current global crises warn that the expected trend of human capital development in the 21st century may encounter numerous limitations. As soon as it entered the group of countries with very high human development, Serbia fell out of it under the influence of the pandemic, while the gap between the only metropolitan area and the rest of the country, especially in terms of the educational and economic dimensions of human development, further deepened. This makes the need for public policies that explicitly recognize this challenge even more pronounced.

Keywords: human development index, labour force dependency ratio, population ageing, Serbia, human capital